

ZÁVĚR

Krise z let 1929—33, o níž buržoazní ekonomové mluví dodnes jako o *Velké krizi*, znamenala přelom v buržoazní a reformistické politické ekonomii v několika směrech. Především ukázala, že je nutno skoncovat s podceňováním a bagatelizováním problému krize, který od té doby zůstává v popředí zájmu, a dále postavila před všechny apologety kapitalismu úkol podat přijatelné vysvětlení krize vůbec i krize právě probíhající, tj. takové vysvětlení, jež by ukázalo zároveň další optimistické vývojové perspektivy kapitalismu. Nestačilo však jen na tyto perspektivy ukázat, bylo zapotřebí najít i cesty, jimiž by byly realizovány. V této pro kapitalismus osudové době se nemohla buržoazie spokojit jen s teoretickou obranou kapitalismu. Žádala od svých učených přísluhovačů z buržoazního i reformistického tábora též praktické návrhy na východisko ze zoufalé situace, jež neslibovala, že se zlepší automaticky sama sebou. Tak vzniká „sociální objednávka“ na všechny ty nesčetné protikrizové programy, jež se v třicátých letech vyrojily ze všech stran.

České buržoazní ekonomické myšlení samozřejmě nemohlo zůstat stranou těchto proudů; tím spíše, že vlastně bylo vždy především odrazem myšlenkových proudů velkých kapitalistických zemí a že Československo bylo zvláště intenzivně krizí postiženo. Dostává se tedy též u nás problém krize a na něj navazující ostatní problematika ekonomické teorie do popředí. Ukázali jsme např. na Englišovi, jak se pro něho původně celkem okrajový problém krize stává v jistém smyslu vyvrcholením jeho systematického výkladu kapitalistického zřízení.

Důležitým úkolem se však též stalo najít takové vysvětlení krize, jež by se nedotklo základů kapitalistického zřízení. K tomu účelu byly vynalezeny různé argumenty. Engliš a jeho škola přišli s teorií plurality příčin krize, s teorií, jež popírala nějakou obecnou, základní příčinu a jež vyvrcholila u Chytila tvrzením, že krize mají vždy nějakou neekonomickou příčinu.

Celkem vidíme v teorii krize i silný příklon k subjektivismu, k snaze vykládat ji jako důsledek omylů, nedostatků lidské povahy a špatné národní i mezinárodní hospodářské politiky, zvláště pokud se týče krize let 1929—33. Zcela v tomto duchu jde Engliš se svou teorií zlaté deflace a Mildschuh s teorií úvěrové deflace. A v přístupu k otázce krize se s Englišem nakonec shodují i reformističtí sociální

demokraté, kteří vyzvedají jako hlavní zdroj zla špatnou a úzkoprsou měnovou politiku, eventuálně demagogicky konstruují jako příčinu krize rozpor mezi bankovním a průmyslovým kapitálem, tedy rozpor uvnitř buržoazie místo rozporu mezi buržoazií a proletariátem.

Tak se v průběhu krize přes všechno vzájemné hašteření vytváří v podstatě jednotná ideologická platforma buržoazie i pravicového socialismu, z níž vycházejí programy a návrhy sice rozličné, avšak směřující k jednomu cíli — k zachraně a obrodě kapitalismu. Zcela osamocen zůstává mezi buržoazními ekonomy Loevenstein, který se jediný pokusil, byť i očima buržoazního ekonomy, ukázat věci nepokryté v jejich skutečném světle.

Jiným druhem apologetiky byla snaha převracet věc na ruby, dělat z nouze ctnost a předvádět krize, přimášejíci nesmírné strádání miliónovým masám pracujících, jako pozitivní faktor společenského vývoje. Tato myšlenka, která je vlastně obsažena v Schumpeterově teorii, plyne jasně i z teorie Englišovy, zejména z jeho pojetí „krize z racionalizace“. Výslovně byla formulována Karlem K a r á s k e m, vlivným hospodářským praktikem hojně činným i publicisticky: „Avšak nutno si položit otázku, zda i tato oběť, zda krize neměla určitou funkci pokroku. Krize odkrývá všechny chyby a slabosti, je velkou učitelkou racionalizace, úspornosti a skromnosti, je nutným měřítkem předcházejících kapitálových dispozic a proto nakonec živnou půdou pro rodící se nový vzestup. Je to jako válka: po prudkém útoku, jímž zabráno nové území, je odpočinek, je sbírání sil, je pochovávání mrtvých a odnášení raněných, za něž ze zázemí přicházejí nové posily.“¹⁾

Při argumentaci týkající se výkladu dané krize se pak setkáváme i s dalším rysem apologetiky: nové rysy ve vývoji kapitalismu, které byly dříve vydávány za prostředek ke zmírnění krizí, jsou nyní často interpretovány nově tak, že jsou pokládány za příčiny, které krizi ne-li vyvolaly, tedy alespoň podstatně zhoršily. Máme zde na mysli monopoly a různá hospodářská opatření státu, jež s sebou přinesla válka i poválečný stabilizační proces.

V I. kapitole jsme ukázali, jak vysloveně buržoazní ekonomové i reformisté, jako např. Bernstein, si slibovali od kartelů odstranění krizí. Nyní se však docela běžně setkáváme s velmi skeptickým přístupem k hodnocení účinků monopolů. Buržoazní ekonomové se snaží stavět proti sobě kapitalismus volné soutěže, kde prý hladce fungoval tržní mechanismus znemožňující propuknutí vážné nadvýroby, a kapitalismus monopolistický, v němž se tržní mechanismus nemůže uplatnit. Z toho prý pochází všechno zlo a neštěstí.

V tomto smyslu se vyjadřuje např. kolektivní práce *Economic Reconsruction* vydaná v roce 1934 Columbia University v New Yorku, v jejímž autorském kolektivu byli tak významní američtí ekonomové jako Mitchell, Hansen,

¹⁾ Karel Karásek, Problematika boje se světovou krizí, str. 33. Přednášky Čs. společnosti národohospodářské 1937.

Schumpeter, J. M. Clark.²⁾ Podobně píše i známý anglický ekonom L. Robbins v knize *The Great Depression* a německý autor Alfred Weber.³⁾

Ohlasy těchto názorů nalézáme i v buržoazní ekonomické literatuře v Československu. Tak Engliš, který si ještě na počátku 20. let sliboval od kartelů odstranění krizí, se ve své *Soustavě* o jejich účincích vyslovuje již značně skepticky. Konstatuje, že zdražují a omezují výrobu a že snižují zaměstnanost. Uvedli jsme také výrok Hejdův, který přirovnává účinek monopolů na mechanismus kapitalismu k rakovině. Doc. Alois Král, významný činitel Národní banky, napsal: „Mluví se často o krizi kapitalismu. Profesor Lederer např. praví, že v dnešní bídě naší selhal automatismus kapitalistického hospodářství. Ve skutečnosti selhaly stabilizační účinky kartelů a onen nesmyslný kompromis intervencionismu s kapitalismem, onen pseudokapitalismus, onen chaos institucí, ve který se proměnil starý a společenský řád.“⁴⁾ Podobně se vyjadřuje i zmíněný Karel Kárasek v práci *Krize, kapitál, kapitalismus*, když píše: „Samy základy kapitalismu — rovnováha mezi výrobou a úsporou, racionalismus, soutěže, ceny trhu, volná mechanika uložení národní úspory — byly vysazeny nárazům, byly posunovány a zkreslovány. Vytvořila se tu jakási nová směsice starého kapitalismu s novými prvky, směsice, kterou lze nazvat kapitalismem poválečným; ve svém celku a v řadě svých nových projevů je to kapitalismus a otázkou jest, lze-li opravdu toto stadium vývoje posuzovat jako organický, nový stupeň, nebo jakožto omyl, jakožto epizodu, plnou bloudění a marného hledání, kterou nutno přerušit, aby nezanechala vážných stop.“ (Str. 58.) S kritikou monopolů vystupovali konečně i sociální demokraté a agrární teoretikové.

Tlak monopolů na národní hospodářství byl prostě tak silný, že jej nebylo možno ignorovat. Proto i tolik kritiky z nejrůznějších stran. Avšak tito kritikové monopolů stáli na straně kapitalismu a dobře chápali, že politická moc je ve skutečnosti v rukou monopolů. Proto přijímali nakonec i jejich politiku a podporovali ji, např. v otázce nucené syndikalizace. Z kritiky monopolů pak zbyla jen útěcha pro veřejnost, že je možné omezit panství monopolů státní mocí a z monopolů udělat nástroj řízení národního hospodářství, ba dokonce i socialistické

---

²⁾ V cit. práci čteme na str. 15: „Vůdcovství v cenách, dělení trhu a přímější pokusy o omezení snížení cen směřují k stabilizaci cen a k omezení výroby. V některých odvětvích byla cenová konkurence tak modifikována, že se ceny nezměnily po řadu let. Tyto změny v řízení průmyslu však nesnižují jen pružnost cenové soustavy, nýbrž přivádějí ji do takové ztmulosti, že zdroje nejsou plně využívány . . .

Během období, jako je tomu nyní, kdy nastalo všeobecné zúžení kupní síly, vedou tyto modifikace konkurenčního chování se svou tendencí k stabilizaci cen k ještě ostřejšímu omezení obchodní činnosti.“

³⁾ Viz *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, Duncker und Humblot, München und Leipzig 1933, 5. vydání, sv. II., str. 338, 339, kde Weber konstatuje škodlivý vliv kartelů na funkci cenového mechanismu, neboť „kartely jsou nositeli mocensky vynucené tvorby cen, jež neodpovídá stavu trhu“.

⁴⁾ Engliš, *Soustava národního hospodářství I*, str. 615.

⁵⁾ Dr. Alois Král, *O naší a světové krizi*, Přednášky Čs. společnosti národohospodářské II, 1932, str. 37.

přestavby společnosti.⁶⁾ Jakoby zde ve skutečnosti nešlo o utužení moci a diktátu monopolů vůči outsiderům a tím i upevnění panství monopolů v celém národním hospodářství. Jakoby při kontrole kartelů nevyužívaly monopoly svého mocenského orgánu, jímž je ve skutečnosti buržoazní stát, pro ochranu svých zájmů.⁷⁾

Třicátá léta byla i dobou, kdy byla v základě dotvořena koncepce „smíšeného hospodářství“ státního a soukromého, jež mělo znamenat spolupráci buržoazního státu se soukromokapitalistickým sektorem. Tím byl vytvořen i teoretický podklad, o nějž se pravicový socialismus hodlal opírat i v lidově demokratickém Československu, neboť první etapa znárodnění pro něj byla i etapou poslední. Nepokrytě to prohlásil na poválečném sjezdu národně socialistické strany její předseda Z e n k l slovy: „Z hospodářského hlediska jsme zastánci systému pluralistického, to znamená socialismu, který by umožňoval různým formám hospodaření žít vedle sebe a navzájem se doplňovat. Nepřejeme si, aby veškeré hospodářství bylo postátněno nebo znárodněno, nýbrž žádáme, aby byla dána rovná příležitost k uplatnění jak podnikům státním či národním, tak i podnikům komunálním nebo družstevním, a stejně i podnikání soukromému.“ Podobné stanovisko zastávalo i pravicové křídlo sociální demokracie, jež svůj vzor vidělo v znárodnovacím programu britské Labour Party a jejíž publicisté u nás horlivě propagovali zvláště po válce myšlenky „regulovaného kapitalismu“ keynesovství.

Z tohoto hlediska jsou tedy myšlenkové proudy v buržoazii a v pravicovém socialismu třicátých let aktuální i pro pochopení vývoje v lidově demokratickém Československu v letech 1945–1948.

* * *

Předmětem práce byla kritika buržoazních teorií krizí, jež jsme však zkoumali i v souvislosti s hospodářskou politikou zastávanou jednotlivými hlavními poli-

⁶⁾ Právo Lidu z 12. ledna 1936 označovalo nucenou syndikalizaci sklářství za novou formu organizace výroby, „která je silným naběhem k uskutečnění starého požadavku socialistického hnutí“.

České Slovo ze 17. ledna 1936 v článku „Udělá se konečně pořádek“ žádá, aby se provedla „syndikalizace, ve které vidíme organizovanou, rentabilní výrobu, která kolektivně může nás vyvést ze dna propasti a zkázy do prosperity práce“.

⁷⁾ Na dokumentaci skutečného charakteru proti kartelové politiky je možno citovat např. tyto hlasy z buržoazních pramenů. „Národní Politika“ z 23. 6. 1937 psala o kartelovém zákonu, že „... praktický význam tohoto zákona spočívá jedině v tom, že prohlašuje kartelové úmluvy za závazné pro členy, čehož předtím nebylo. Průmysl z celého kartelového zákona měl zájem jedině na prohlášení této závaznosti. To do velké míry vysvětluje, proč ostatní ustanovení zůstala jen mrtvou literou“ (cit. podle práce R. Wagnera, Panství kapitalistických monopolů v Československu).

Ze celá protikartelová politika byla jen politickou demagogií, plyne např. ze zprávy Ústředního svazu československých průmyslníků „Hospodářská politika čs. průmyslu v letech 1918 až 1938“, kde se píše: „Skutečně také zákroky, k nimž došlo na základě kartelového zákona, omezily se jen na provádění šetření o cenách v některých oborech, z nichž uvádíme papír, železo, a cukr, šetření to, jež byla zahájena spíše na volání politického tisku než z vážných příčin hospodářských, aniž by z provedeního šetření bylo možno vyvoditi důsledky, jež kartelový zákon jako svůj cíl předvídal.“ (Str. 36.)

tickými stranami. Proto by práce nebyla úplná, kdybychom si — třeba stručně — nevšimli též názorů a politiky komunistické strany.

Před komunisty zde stály zejména tyto dva úkoly: jednak ukázat na charakter a zvláštnosti současné krize, jednak ukázat v náležitém světle postoj buržoazie i pravicově socialistických stran ke krizi a odhalit protilidový charakter jejich hospodářské politiky v době krize.

Komunistům pochopitelně nemohlo jít o nějakou novou teorii krize, nýbrž o skutečně vědecký výklad dané hospodářské situace. Šlo zde tedy v podstatě o to, podat vysvětlení krize vůbec z marxistického hlediska a marxistickou teorií aplikovat na danou situaci. Tento úkol splnil zejména Gottwaldův referát na VI. sjezdu KSČ v březnu r. 1931.⁸⁾ Kl. Gottwald zde navázal na rozbor stavu kapitalistického hospodářství, jak byly podány v materiálech Internacionály i sovětské komunistické strany. Podal hluboký marxistický výklad teorie krize a podrobně se zabýval zvláštnostmi současné krize. Ukázal, že její nebyvalá hloubka plyne především z faktu, že tu jde o krizi propuknuvší v období úpadkového kapitalismu, poznamenaného rozporů všeobecné krize kapitalismu. V souvislosti s tím rozebral s. Gottwald vliv monopolů na ztížení průběhu krize, rozebral i účinky agrární krize na ožebračování drobných a středních rolníků. Konečně zde podal i podrobný výklad průběhu krize v ČSR.

S. Gottwald ukázal také, že krize znamená praktické vyvrácení teorií o možnostech bezkrizového kapitalismu, teorií „organizovaného“ a plánovaného kapitalismu, teorií „věčné prosperity“. Ukázal též na teoretický zmatek a bezradnost buržoazní politické ekonomie.

S. Gottwald dále vyloučil, že krize znamená vyhrocení všech základních protikladů kapitalistického systému, a ukázal i na politické důsledky krize, která vedla k polarizaci sil směrem ke komunismu a fašismu; k vzrůstu rozporů v táboře buržoazie, k rozporům vyvolávaným tlakem rostoucí radikalizace mas a k rozporům o metody dalšího vládnutí.

S. Gottwald také ukázal, že krize může znamenat jen další útok buržoazie na proletariát, neboť buržoazie nezná jiné východisko z krize než na účet proletariátu. Proto jako závěr z krize s. Gottwald vytyčil: „Úkolem je organizování masového odporu proti kapitalistické ofenzivě a přechodu k proletářské proti-ofenzivě. Akutním úkolem komunistické strany je v procesu těchto bojů dokázat masám, že chtějí-li pracující masy žít, musí kapitalismus zemřít.“⁹⁾

Dalším úkolem komunistů bylo soustavně odhalovat třídní podstatu hospodářské politiky jednotlivých stran. Zejména se tu i soustředili na vyvrácení pravicově socialistických teorií o mírném přerůstání kapitalismu v socialismus.

V četných člancích ukazovaly především *Rudé právo* a *Tvorba*, stejně jako komunističtí poslanci ve svých parlamentních projevech na zájmy jednotlivých

⁸⁾ Klement Gottwald, Spisy II, str. 219 nás.

⁹⁾ Klement Gottwald, Spisy II, str. 245.

finančních skupin spojené s inflačními i deflačními hospodářskými programy. Tak Tvorba z roku 1933 v článku Karla Hory *Dr. Jaroslav Preiss píše vládě* ukázala, že zájem Živnobanky na deflační politice byl veden snahou upevnit finanční pozice jejího finančně dobře fundovaného koncernu na úkor slabších konkurentů. V diskusích kolem devaluace v roce 1934 odhalil s. Gottwald její pozadí — posílení pozic skupiny Anglobanky, skupiny ovládající hlavně podniky předlužené a silně zainteresované na vývozu — vůči Živnobance.¹⁰⁾

Komunisté také nepřestávali ukazovat, že oba směry, jak inflační tak i deflační, jdou proti zájmům pracujících. „Dnes je většina buržoazie pro deflaci, poněvadž jí to v nynějším okamžiku zaručuje nejvhodnější formy vykořisťování. Ale stejně tak rozhodně budou páni zítra pro inflaci, jakmile se to pro jejich zájmy ukáže výhodnější. A konečně z hlediska pracujícího lidu nelze vůbec stavět otázku: buď deflaci, nebo inflaci. Pracující lid je bit tak i tak. Je vykořisťován tak i onak.“ Socialistický křik o deflaci nebo inflaci připomíná proto otázku, kterou položil kuchař rybě: „Chceš být pečená či vařena?“ Myslím, že proletariát nechce být ani pečen, ani vařen.“ napsal s. Gottwald v roce 1932.¹¹⁾ A *Signál*, list pokrokových bankovních zaměstnanců, konstatoval v čísle z ledna r. 1934 v článku *Rozhodně o plánu*, jehož autorem byl podle vzpomínek pamětníků J. Ulrich-Kamenický: „Ať buržoazie tohoto státu pokračuje dál v deflační politice (Preiss), nebo ať se odhodlá k obratu na linii inflační, obojí — třebaš každé jinou formou — půjde na útraty pracujících. První cesta (deflace) značí zbídačování dalším přímým snižováním mezd a platů, druhá pak znamená další zbídačování tím, že bude stlačována reálná mzda stoupáním cen životních potřeb.“

Komunisté potírali též teoretický podklad pravicově socialistického řešení krize, tj. financování veřejných investic inflačním úvěrem na základě operací na volném trhu. Komunisté nepopírali ovšem význam veřejných prací. Bylo jim však jasné, že jimi nelze krizi zlikvidovat, nýbrž pouze poněkud zmírnit nezaměstnanost. Ukazovali také, že prostředky k tomu nutno vzít tam, kde jsou, tj. u bohatých, kdežto financování veřejných investic operacemi na volném trhu povede nutně k inflačnímu vzestupu cen.

„Naše stanovisko je jasné. Investiční práce nemůže a nesmí platit — oklikou přes zdražení jakkoliv vysoké — pracující lid. Na veřejné práce musí se vzít peníze u bohatých,“ napsaly k této otázce *Haló — noviny* z 13. června 1936.

Svůj vlastní hospodářský plán na překonání krize vyložila Komunistická strana československá již v roce 1931.¹²⁾ Zdánlivě je tu velká shoda s požadavky pravicově socialistickými: I Komunistická strana požadovala zkrácení pracovní

¹⁰⁾ Klement Gottwald, *Spisy V*, str. 133.

¹¹⁾ Klement Gottwald, *Spisy IV*, str. 133.

¹²⁾ „Jak zaopatřit lidu práci a chleba“, viz sborník „Za chléb, práci půdu a svobodu“, str. 249, SPNL 1954.

doby, zvýšení pracovních důchodů, rozsáhlé investice z veřejných prostředků. Ve skutečnosti zde byl hluboký rozdíl. Návrh Komunistické strany, i když v daném případě zůstal na půdě kapitalismu, byl naskrz revoluční. Byl to zároveň i nástroj třídního boje, neboť ukazoval, že zdroje a prostředky k uskutečnění návrhů je třeba opatřit především u buržoazie a na její účet, tj. zamezením daňových defraudací, exekucí nezaplacených daní, náležitým zdaněním vysokých příjmů a majetků. Program se tedy nestaral o to, zda a jak je přijatelný pro buržoazii, nýbrž měl na zřeteli jen prospěch pracujících. A k této hranici se pravicoví socialisté nedostali a ani se tam dostat nechtěli. Jim nešlo o dočasné řešení na základě daného směru třídních sil, nýbrž o zakrytí trhlin v budově kapitalismu, kterou chtěli udržet na věčné časy.

LITERATURA

- E. Bernstein: Die Voraussetzungen des Sozialismus, Stuttgart 1921.
 I. G. Bljumin: Krizis savremennoj buržuaznoj političeskoj ekonomii, Moskva 1959.
 E. J. Bregel: Děněžnoje obrašćenie i kredit kapitalističeskich gosudarstv, Moskva 1950.
 V. Brdlík: Zemědělská krize v souvislosti s národním hospodářstvím, Česká společnost národohospodářská, Praha 1933.
 R. Brož: Dynamika peněz, Praha 1936, nákladem vlastním.
 R. Brož: Jak z krize? Praha 1936, nákladem vlastním.
 R. Brož: Měnové základy zemědělské politiky, Praha 1936.
 R. Brož: Hospodářské příčiny naší pohromy, Praha 1939.
 G. Cassel: Pád zlaté měny, Praha 1936.
 J. Konrad: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie, 8. vyd., Gustav Fischer Verlag, Jena 1915.
 K. Čakrt: Operace na volném trhu, článek v Obzoru národohospodářském 1937.
 C. Čechrák: Hospodářské konjunktury, Bratislava 1930.
 Deset let Národní banky československé, Praha 1937.
 A. Dobrý: Hospodářská krize československého průmyslu ve vztahu k Mnichovu, Praha 1959.
 M. S. Dragilev: Obščij krizis kapitalizmu, Moskva 1957.
 Economicus: Časové otázky finanční politiky, Praha 1936.
 F. Engels: Antidühring, Praha 1947.
 K. Engliš: Peněžní teorie dra Macka, článek v Obzoru národohospodářském 1934.
 K. Engliš: Soustava národního hospodářství I, II, Praha 1937.
 K. Engliš: Světová a naše hospodářská krize, Praha 1934.
 K. Engliš: O nouzi v nadbytku, Praha 1936.
 K. Engliš: Deflační a racionalizační teorie krize, článek v Obzoru národohospodářském 1932.
 K. Gottwald: Spisy I—V, Praha 1951—52.
 Growth and Stagnation in the European Economy, Ženeva 1954.
 G. Haberler: Procvetanije i depressija, Moskva 1960.
 A. Hahn: Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits, Tübingen 1920.
 A. Hansen: Business Cycles and National Income, New York 1951.
 R. G. Hawtrey: Gold Standard in Theory and Practice, 3. vyd. Londýn 1948.